

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ТА ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО І ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

ПЕТЕНКО І. В.

доктор економічних наук

ПЕТЕНКО А. В.

кандидат економічних наук

Донецьк

Однією з умов поступального розвитку суспільства є спрямованість господарського механізму на ефективне вирішення комплексних соціально-економічних проблем, створення передумов для подальшого і взаємообумовленого зростання соціальної та економічної ефективності виробництва. При цьому зростання економічної ефективності виробництва створює сприятливі матеріальні можливості для подальшого підвищення його соціальної та одночасно екологічної спрямованості. І навпаки, більш вагомі соціальні результати при екологічній стабільності створюють базу для нового економічного зростання. Тому ефективність виробництва необхідно оцінювати з урахуванням науково обґрунтованих не тільки економічних, але і соціальних та екологічних критеріїв, їхнього сполучення, беручи до уваги кінцеву мету виробництва – створення умов для забезпечення відтворення та всебічного розвитку людського і трудового потенціалу держави, забезпечення в цілому добробуту кожного учасника виробничого процесу, безпечних екологічних умов життєдіяльності на виробництві і за його межами.

Вагомий внесок у становлення і розвиток науки про умови праці як соціально-економічної категорії зробили у свій час дослідження авторів [1 – 5].

Дослідження соціально-економічних проблем поліпшення умов праці одержали подальший розвиток у НДІпраці й Інституті економіки РАН (Москва), Інституті економіки НАН України (Київ) та Інституті регіональних досліджень НАН України (Львів), Науково-дослідному інституті з питань боротьби з пневмоконіозом у будівництві (Новоросійськ), Інституті соціально-економічних проблем РАН (Санкт-Петербург) і Санкт-Петербурзькому державному університеті, і особливо в Інституті економіки промисловості НАН України (Донецьк), у якому багаторічні дослідження набули системного і комплексного характеру, підготовлені кадри і сформована наукова школа із значним науковим і практичним потенціалом у вирішенні економічних проблем поліпшення умов праці.

Мета статті – розвиток науки про умови праці як соціально-економічної категорії.

У вирішенні проблем економічного, соціального та екологічного розвитку, загального підвищення ефективності суспільного виробництва істотну роль відіграють заходи щодо забезпечення сприятливих умов праці на промислових підприємствах. За своїм призначенням такі заходи покликані сприяти усуненню виробничого травматизму, професійної і пов'язаної з виробництвом захворюваності робітників, що є необхідною передумовою зберігання і зміцнення їх здоров'я, підвищення мотивації підприємницької і трудової діяльності, формування більш творчого відношення до праці, зниження нерациональної плінності кадрів.

Варто мати на увазі, що забезпечення необхідних умов трудової діяльності можна розділити на три основні напрямки, або етапи:

- ✦ формування і підтримка сприятливих умов праці, збагачення його змісту;
- ✦ поліпшення умов праці у зв'язку з наявністю несприятливих чинників або зростаючих потреб суспільства, а при неможливості поліпшення умов праці в цей етап можна включити і зберігання умов праці на досягнутому рівні або подолання впливу чинників, що погіршують їх;
- ✦ і нарешті, захист працюючих від наявних або можливих небезпек і шкідливостей виробництва, тобто охорона праці. Можливі, як виняток, і заходи з удосконалення організації праці в небезпечних і шкідливих умовах без їхньої зміни або охорони людини, наприклад скорочення часу її роботи в несприятливих умовах, компенсації впливу таких чинників.

Що стосується більшості діючих підприємств, то для них практично переважають роботи з гуманізації умов праці, тобто поліпшення умов праці, а також її охорони, оскільки питома вага працюючих у несприятливих умовах залишається ще в багатьох випадках високою. Тому звичайно цим напрямкам робіт і приділяється основна увага на підприємствах. І в даній роботі, не зменшуючи всієї значущості формування сприятливих умов праці на нових або підприємствах, що модернізуються, надалі мова йтиме, головним чином, про поліпшення умов і охорони праці для вже діючих виробництв.

Відповідно було б правомірним скористатися словосполученням «поліпшення умов і охорона праці» для позначення всього комплексу перелічених заходів щодо гуманізації умов праці. Це дозволяє одночасно усунути протиріччя понять про умови та охорону праці, що нерідко тільки уявляється за формою, під котрими часто розуміють ту ж саму сукупність заходів щодо забезпечення припустимих умов трудової діяльності на виробництві. Можна, на нашу думку, для стислості застосувати цей термін і в більш широкому сенсі, припускаючи під ним усі три напрямки робіт. Доречно застосувати, що і зроблено надалі в цій книзі, звісно з визначеною часткою умовності, ще більш спрощений термін – «поліпшення умов праці» або «гуманізація умов праці», розуміючи під ними все ту ж сукупність заходів щодо забезпечення максимально можливих сприятливих умов праці на робочому місці.

Умови праці на виробництві формуються під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Якщо перші визначаються станом виробничого середовища (який залежить від технології й організації робіт, ергономічних характеристик робочого місця), то другі, – значною мірою, впливом навколишнього оточуючого виробництва природного середовища, яке в свою чергу залежить від техногенних та природних умов. Причому дія природної стихії, природних чинників, або, іншими словами, екологічної безпеки виробництва, у деяких галузях економіки, наприклад при розробці корисних копалин (а їм далі буде приділено особливу

увагу), може мати вирішальне значення для формування стану виробничого середовища і відповідно умов праці робітників. Це стосується умов роботи при високих температурах, які залежать від температури навколишнього породного масиву, і значної кількості вибухонебезпечного пилу і газу, які виділяються з того ж масиву порід, і небезпеки внаслідок обвалів покрівлі, раптових викидів у робоче середовище вугілля, оточуючих порід, газу, загрози затоплення гірничих виробок тощо.

Як відомо, умови праці значно впливають не тільки на стан здоров'я людини, але і на результати її роботи і в цілому основні соціально-економічні показники підприємства. Справа в тому, що кожному підприємству потрібні певні витрати на впровадження заходів щодо поліпшення умов праці, попередження та компенсації впливу несприятливих чинників. Від стану умов праці, ступеня їхнього впливу на організм працюючих, на відповідні параметри виробничого процесу залежить рівень їхньої працездатності і відповідно продуктивності праці. Роботи з поліпшення умов праці сприяють і зниженню непродуктивних витрат і втрат, підвищенню ефективності використання основних фондів, матеріальних та інших ресурсів, зростанню ефективності виробництва в цілому.

Цей різноманітний вплив умов праці на результати виробничої діяльності досліджено недостатньо. Тому одним із напрямків аналізу та підвищення ефективності виробництва на основі поліпшення умов праці є розширення досліджень для удосконалювання економічної роботи з такою метою. Тим більше це важливо, тому що стан умов праці на промислових підприємствах у багатьох випадках не відповідає сучасним вимогам, а економічна ситуація не дозволяє оперативно виправляти становище.

У зв'язку з тим, що розширення ринкових відносин, перехід до змішаної економіки супроводжуються інтенсивним роздержавленням, створенням підприємств і кооперативних господарств негалузевого підпорядкування, приватних підприємств, послаблюється контроль держави за умовами праці. Відповідно при можливій недооцінці в трудових колективах значення умов праці та їхніх наслідків для здоров'я й ефективності виробництва проблеми умов праці ще в більшій мірі можуть загостритися і фактично вже є першочерговими. У багатьох випадках виникла загроза неконтрольованих ситуацій щодо умов праці як з боку приватних підприємств, так і керівників державних підприємств. Особливо це стосується вугільних шахт, де катастрофи з масовою загибеллю людей або інші значні аварії поставили Україну за рівнем травматизму, на жаль, на неприпустиме місце у світі.

Становище, що створилося, у свою чергу, потребує більш цілеспрямованої і скоординованої адекватної політики і негайних заходів держави через свої відомчі структури, галузеві і регіональні органи, реалізації планового соціально орієнтованого, справедливого підходу в управлінні і контролі за всією діяльністю, пов'язаною з умовами праці, із метою забезпечення необхідних і рівних умов трудової діяльності у виробничій сфері всім її учасникам незалежно від форм власності.

Природно, критерії ефективності робіт з умов праці повинні відповідати, у першу чергу, державному, тобто національному, підходові, а госпрозрахункові, або, іншими словами, часткові інтереси і критерії для окремих підприємств і організацій, – лише в найбільш можливій мірі.

У порівнянні з іншими науками концептуальні дослідження економічних проблем поліпшення (гуманізації) умов праці мають недовгу історію. Виконані дослідження присвячені проблемам взаємозв'язку умов праці та рівня розвитку продуктивних сил, характеру виробничих відносин, оцінки стану умов праці, їхнього аналізу, підвищення ефективності використання робочої сили на підприємствах за чинником умов праці. Значну увагу приділено аналізу причин і розробці заходів щодо зниження виробничого травматизму, професійної і загальної захворюваності на виробництві, усуненню впливу його несприятливих чинників на людину, удосконалюванню організації робіт із поліпшення умов праці та їхньої оптимізації, нормалізації інтенсивності праці, скороченню зайнятих важкою фізичною працею, у шкідливих і небезпечних умовах.

У цілому результати проведених досліджень утворили, з одного боку, певну наукову базу для розширення комплексу практичних заходів щодо забезпечення здорових і безпечних умов праці на виробництві, з іншого боку, є трампліном для продовження досліджень у цьому напрямку.

Характерно, що з розвитком наукових праць дослідження та рекомендовані практичні роботи набували дедалі комплекснішого характеру, переходячи від розгляду спочатку хоча і важливих, але окремих проблем охорони, поліпшення умов праці, а також окремих функцій економічного управління ними до наступного розгляду всього комплексу робіт з управління поліпшенням умов праці, враховуючи як найбільшу кількість елементів умов праці, так і функцій, методів, форм і етапів управління ними. І все ж обсяг проведених досліджень і практичних рекомендацій поки що не відповідає потребам життя.

Аналіз виконаних наукових праць, свідчить, що особливо перспективним є продовження економічних досліджень і застосування практичних заходів з метою поліпшення умов праці, спрямованих на подальше підвищення комплексності у вирішенні аналізованих проблем, у тісному взаємозв'язку з іншими проблемами виробництва й охорони навколишнього середовища, з урахуванням підвищення їхньої ефективності по цьому чиннику. Природно, при цьому повинні більш широко використовуватися відповідні методи аналізу й оцінок ефективності, властиві економіці в цілому, інші методи економічного управління виробництвом.

У плані вдосконалення економічного управління умовами праці в перерахованих напрямках (не зменшуючи значущості продовження досліджень з погляду підвищення ефективності використання трудового потенціалу, працездатності робітників, з інших позицій економіки праці) сьогодні потрібно приділити більше уваги

заходам, які потребують подальшої перебудови економічної діяльності на підприємстві, структури й організації виробництва, його технології з метою забезпечення сприятливих умов праці, досягнення можливостей не тільки високопродуктивної праці згідно з цим фактором, але й підвищення ефективності використання пасивної частини основних фондів, їхньої активної частини, тобто техніки, технології, часу їхньої роботи, забезпечення по чиннику умов праці ефективного здійснення виробничого процесу. Причому на це доцільно було б направити значну частину подальших досліджень, їхню практичну апробацію і впровадження. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Амоша А. И.** Условия труда и эффективность производства (проблемы гармонизации и методы оптимизации): В 2 кн.: Учеб. пособие / А. И. Амоша. – Донецк : ИЭП НАН Украины. – Кн. 1, 1997. – 212 с.; Кн. 2, 1997. – 184 с.
2. **Бушуева Г. А.** Экономическая и социальная эффективность улучшения условий труда и их роль в воспроизводстве рабочей силы : Автореф. дис. ... д-ра экон. наук / Г. А. Бушуева. – Л., 1979. – 37 с.
3. **Вейнберг А. М.** Улучшение условий труда на промышленных предприятиях / А. М. Вейнберг. – М. : Экономика, 1973. – 135 с.
4. **Гржегоржевский А. Н.** Улучшение условий труда – важный фактор повышения эффективности производства / А. Н. Гржегоржевский // Факторы и источники роста эффективности общественного производства. – М. : Мысль, 1979. – С. 150 – 170.
5. **Калинина Н. П.** Влияние условий труда на его производительность / Н. П. Калинина, В. Г. Макушин. – М. : Экономика, 1970. – 144 с.